

ס פ ר ה ש ה ם

שערי דקדוק ואוצר מלים

לרבי משה בן יצחק בן הנשיאה מאינגלטירא

יוצא לאור על פי כ"י אוקספורד

על ידי

בנימין קלאר

חוברת ראשונה

הוצאת „מקיצי נרדמים“
בסיוע מוסד הרב קוק שעל־יד חמורתי העולמי
והחברה היהודית להיסטוריה באנגליה

ירושלים תש"ו

ספרים

היוצאים לאור

על ידי

חברת "מקיצי נרדמים"

ת ש ה

שנה י"ב לחדוש פעולת החברה והעברתה לא"י

ר א ש י ה ח ב ר ה

אהרן פריימן, ניו-יורק

נשיא החברה

הועד הפועל בא"י (ירושלים)

שמחה אסף, יושב ראש

משה דוד קאסוטו

יעקב נחום אפשטיין

מיכל רבינוביץ

שמואל יוסף עגנון

אברהם חיים פריימן, מזכיר

ח ב ר י ה כ ב ו ד

יצחק דוב מרכון, רמסגט

אלחנן אדלר, לונדון

שמואל כרויס, קמברידג

חנוך אלבק, ירושלים

בצלאל רות, אוכספורד

יצחק גוטמן, ירושלים

גרשם שלום, ירושלים

לוי גינצבורג, ניו-יורק

שלום שפיגל, ניו-יורק

אלכסנדר מרכס, ניו-יורק

ספר השנה

SEFER HA-ŠOHAM

GRAMMATICAE DOCTRINAE ELEMENTA
ET VOCUM THESAURUM CONTINENS

AUCTORE

R. MOSE BEN ISAAC BEN HA-NESIA BRITANNICO
(SAEC. XIII)

AD FIDEM COD. BODLEI.

EDIDIT

BENIAMIN KLAR

FASC. I

MEKIZE NIRDAMIM

JERUSALEM

1946

ספר השם

שערי דקדוק ואוצר מלים

לרבי משה בן יצחק בן הנשיאה מאינגלטירא

יוצא לאור על פי כ"י אוקספורד

על ידי

בנימין קלאר

חוברת ראשונה

הוצאת "מקיצי נרדמים"

בסיוע מוסד הרב קוק שעל־יד המזרחי העולמי
והחברה היהודית להיסטוריה באנגליה

ירושלים תש"ו

הקדמת המהדיר

„ספר השהם“ לר' משה ב"ר יצחק בן הנשיאה מאינגלטירא, שחלקו הראשון ניתן בזה לפני הקורא, משמש תחנה חשובה ביותר בתולדות הספרות הדקדוקית של ימי הביניים: הוא החיבור הראשון בדקדוק, שנכתב בידי מחבר בן היהדות הצרפתית-אשכנזית על יסוד תוצאות המחקר הדקדוקי של חכמי ספרד.

בעוד שבספרד התפתח הדקדוק העברי כמדע עומד ברשות עצמו ונוהג לפי שיטות מדעיות, עד שהגיע בחיבוריו האחרונים של אבן ג'נאח לגמר בישולו ושכלולו, הרי בצרפת ובאשכנז היו לימודי הדקדוק בעיקרו של דבר ענין לענות בו רק לסופרי תנ"ך ולנקדנים, שרצו להבין משהו מן היסודות העיוניים של עבודתם, כדי שלא תהיה מלאכה מיכאנית בלבד. מלבדם לא נזקקו לדברים שבדקדוק אלא מפרשי המקרא לרגל עבודתם הפרשנית, אבל הואיל ועסקו בהם רק דרך אגב, לא פיתחו לא הכרה עמוקה בבעיות דקדוקיות ולא טרמינולוגיה דקדוקית ראויה לשמה, ובעיקר נסתייעו בהבנה בלתי-אמצעית בלשון העברית ובחוש לשוני ישר, שאמנם היו מפותחים יפה.

ואולם הספרות הדקדוקית כשלעצמה, פרט להכרעותיו של רבנו תם בפולמוס דונש-מנחם, לא היה בה אלא משום שינויי ניסוח לחיבור דקדוקי-נקדני קדמון, שנתחבר לפי הנראה בארץ ישראל במחצית השניה של המאה העשירית על יסוד מחברתו הידועה של בן-אשר בשם „הוריית הקורא“, שקיצור ממנה הובא דרך איטליה לאירופה. קיצור זה מופיע בכתבי-יד ובדפוסים בשמות שונים. בשם „תוכן עזרא“ העתיק אותו ר' מנחם ב"ר שלמה, בעל „אבן בחן“, בשנת 1145 באיטליה (עיין רשימת ברנהיימר לכ"י אמברוסיאנה שבמילאנו עמ' 112), בכ"י פאריז הוא נקרא בשם „טעמי המקרא“ ומיוחס שלא כדין לר' יהודה אבן בלעם הספרדי (ובשם זה גם נדפס ע"י מרקרוס, פאריז 1565), ואילו בכ"י אוקספורד הוא נקרא על שם אחיו הגדול ממנו בשם „הוריית הקורא“ (רשימת נויבוואר סי' 1465/11). בעקבותיו של אותו קיצור יצא רשבי"ם בספרו „דייקות“, שחלקו נדפס במהדורתו של יום טוב ל' שטיין ז"ל במקום נידח¹) וחלקו השני עדיין הוא בכתובים בכ"י ברלין (רשימת שטיינשניידר עמ' 100, ועיין גם דבריו בישרון לקובאק ה עמ' קמו). וגם החיבור „דרכי הניקוד והנגינות“ לר' משה ב"ר יום טוב מלונדריש, רבו של בעל „ספר השהם“, שהדפיס אותו אדניהו'ן חיים בעילום שמו (וגם בטשטוש שמו) של המחבר האמיתי בסוף מקראות גדולות, אינו נוטה במבנהו ובחוג עניניו מ„ספר הוריית הקורא“ בדרך קצרה² הנ"ל, אף על פי שבינתיים נודעו חיבוריהם של חיוג' ואבן ג'נאח גם בצרפת.

אם בתרגומים ואם בעיבודים שונים, כגון של הראב"ע, ר' יוסף קמחי ופרחון, והוא גם מסתייע בדבריהם לפרקים.

הראשון, שהסיק מסקנה ברורה מן המצב החדש בידיעת הדקדוק העברי, היה ר' משה ב"ר יצחק מאינגלטירא, בעל „ספר השם". המקורות הספרדיים שהיו לפניו הם: כתבי חיוג' על הפעלים הלקויים בתרגומו של ר' משה הכהן אבן ג'יקיטיליה וספר ההשגה (כתאב אלמסתלחק) לאבן ג'נאח בתרגומו של ר' עובדיה הספרדי, ספריו הראשיים של אבן ג'נאח, ספר הרקמה וספר השושים, לא היו לפניו, אף על פי שבשעתו כבר היה תרגומו של אבן תבון קיים. אבל תוכנם העיקרי של שני הספרים היה ידוע לו על פי ספרי ר' יוסף קמחי ופרחון. על פי המקורות הללו, מצורף למסורות בפרשנות המקרא שהיו בידו מפי מפרשי צרפת ולחידושים שחידש מעצמו, חיבר ר' משה ב"ר יצחק את „ספר השם", הכולל שלשה חלקים: החלק הראשון בשם „יסוד שערים", שיש בו הרצאה קצרה על היסודות הכלליים של הדקדוק העברי.

החלק השני בשם „אלפא ביתא", שבו הוא מסביר את מלות הלשון העברית מבחינת צורותיהן והוראותיהן. בחלק זה נמשך המחבר אחר חיוג', שדן על הפעלים השייכים לגזרה מסוימת בחיבור בפני עצמו, וחילק את הפעלים לפי גזרותיהם: שלמים, חטופי פ"י, חטופי פ"נ, עלומי ע"ן פעל של וי"ו וי"ד, חטופי ל"ה, חטופי הקצוות, הכפולים ופעלים מרובעים. הפרק האחרון שבחלק הלכסיקוגראפי מוקדש לשמות, המסודרים אף הם למשקליהם השונים.

החלק השלישי כולל כמה פרקים בענינים שונים: עניני ניקוד ונגינות, מלות המספר ולכסיקון למלים הארמיות שבמקרא.

על פרטי חייו של בעל „ספר השם" אין לנו שום ידיעות, חוץ משמו ושם ארצו, שהוא מודיעם בעמ' 2, ומשם רבו, שהוא מביאו בכמה מקומות. לפי זמנו של הרב אפשר לקבוע גם את זמנו של התלמיד: אמצע המאה הי"ג למנינם. מטעמים טכניים יוצאת לפי שעה רק חוברת ראשונה של הספר. עם הופעת כולו אוסיף אי"ה מבוא מפורט על הספר ועל מחברו. על מקורותיו שיטתו, השפעתו וכד'.

הספר יוצא בעיקרו על פי כ"י אוכספורד (רשימת נויבואר סי' 1484), שהיה לפני צילום ממנו. בחלק הראשון רשמתי גם את שינויי הנוסחאות של כ"י לגינגראד, כפי שהביא אותם ג' ו' קולינס (Collins), שפירסם אותו חלק לפני, לונדון 1882 (הוא מגיע עד עמ' 41 במהדורה זו).